

Злочинність як фактор віктимізації суспільства

Попович Ганна Михайлівна,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
Ужгородського національного університету

І Чорнобиль, і повсякденна злочинність дають той самий результат – вони перетворюють на норму ідентичність жертви, формуючи віктимізоване суспільство

Н.В.Костенко

Серед пріоритетів демократичного розвитку європейських країн вагоме місце посідає соціально-правовий захист жертв злочинів. Їх права, інтереси і потреби за підтримки ООН, Європейського союзу та інших впливових міжнародних організацій стають ключовим об'єктом віктимологічних досліджень у правознавстві, психології, соціології та інших науках. Розгляд злочинності як віктимологічного фактора сприяє розумінню соціальних, медичних, психологічних та інших наслідків цього явища. В результаті покращується профілактична робота, вирішуються проблеми компенсацій і практичної допомоги потерпілим. З іншого боку, результати досліджень віктимізації служать індикаторами фактичної криміналізації суспільства, оскільки віктимізація знаходиться у прямій залежності від розповсюдження злочинності: чим вищий рівень злочинності, тим вища вірогідність зростання кількості жертв [1, с.20].

Достатньо високий поріг криміналізації українського соціуму, неузгодженість між законами і юридичною практикою та ряд інших факторів підвищують ризик опинитися в ролі потерпілого для будь-якої людини. Тому віктимологічна проблематика привертає увагу вітчизняних вчених у галузі кримінального права, кримінології і кримінального процесу. Відповідно, окремі аспекти віктимізації розглядаються переважно під кутом зору профілактики і латентності злочинів, мети та альтернативних мір покарання, відшкодування шкоди, створення типологічного портрету (“профілю”) жертв і т. ін. [2, 3, 4, 5]. В соціології розглядаються здебільшого окремі прикладні аспекти проблематики жертв (причини девіантної поведінки та її профілактика, насильство над жінками, дітьми)

[6, 7]. Спеціальні комплексні дослідження явища віктимізації в сучасному українському суспільстві розпочалися з 1977 р. Вони зумовлені участю України в міжнародному опитуванні жертв злочинів (ICVS), яке проводиться в рамках довгострокового проекту, здійснюваного Міжрегіональним інститутом ООН по вивченню злочинності та правосуддя (UNICRI). Два етапи такого дослідження (1997, 2000) вже проведено у Києві. Його результати засвідчили, що “практично по всіх видах злочинів оцінки віктимізації жителів Києва перевищують середньоєвропейський рівень” [8, 445].

Оскільки у вітчизняній літературі використовуються як широкі, так і вузькі підходи до трактування поняття “віктимізація”, зауважимо, що в даній статті використовуємо його у розумінні потерпання від злочинності на масовому рівні. Пріоритетним завданням даної статті є аналіз ознак віктимізації населення України на основі вторинного соціологічного аналізу*. З цією метою використовуються аналітичні матеріали щорічного моніторингу “Українське суспільство на порозі XXI століття”, який проводиться науковцями Інституту соціології НАН України з 1994 р. (анкетування за триступеневою, стратифікованою, випадковою (із квотним скринінгом на останньому етапі) вибіркою (1800 осіб) [9]. Ця вибірка репрезентує доросле населення України за статтю, віком, освітою, типом поселення й областями. Інформаційні матеріали за результатами щорічного моніторингу наводяться в узагальнених за сферами соціального життя блоках: соціальна, економічна, політична ситуації, соціальне самопочуття, здоров’я, житло, зайнятість, освіта, інформаційний простір, екологія та ін. Кожна таблиця містить формулювання запитань і повний спектр варіантів відповідей та відсотковий розподіл показника, що дозволяє використовувати ці дані для вторинних вивчень.

Охарактеризуємо ознаки віктимізації населення на основі аналізу питомої ваги потерпілих від найбільш поширених видів злочинів (крадіжки, пограбування, напади, шахрайства, сексуальні зазіхання, хабарництво тощо) протягом 1993-2003 років. З цією метою використаємо результати відповідей респондентів на окремі із

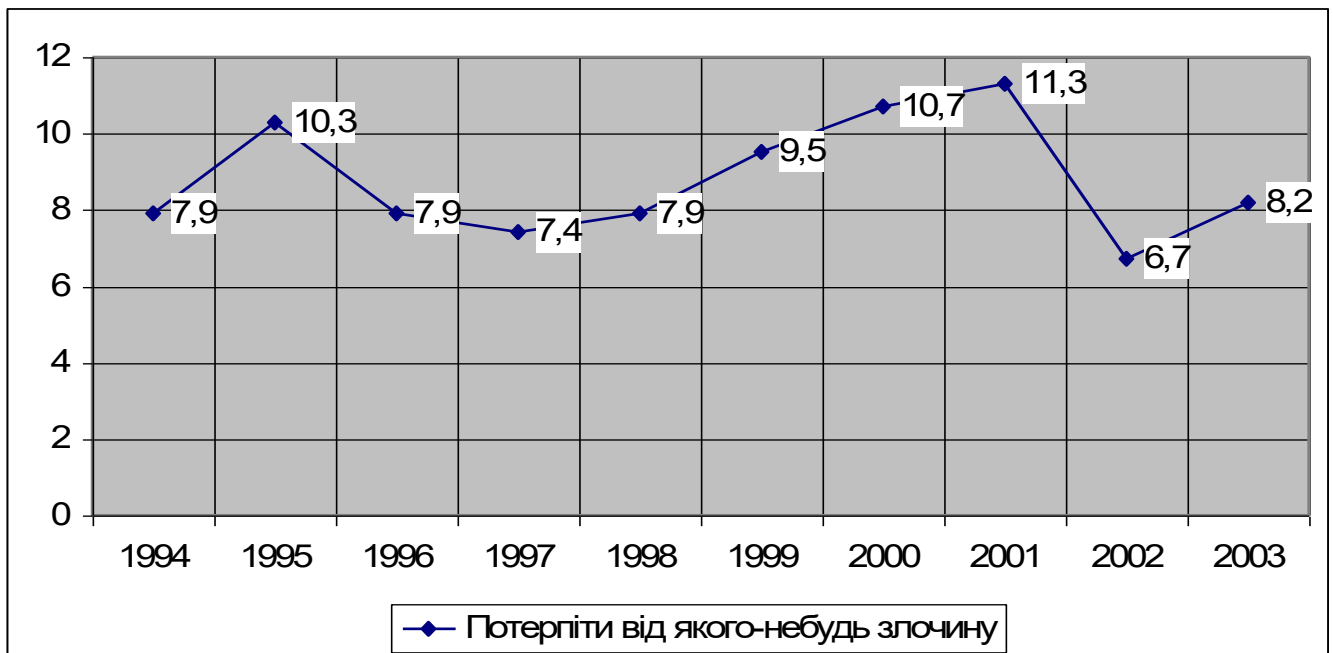
* Вторинний соціологічний аналіз – аналіз результатів раніше проведених соціологічних досліджень, що має мету, відмінну від поставленої в самих цих дослідженнях.

запитань щорічного моніторингу “Українське суспільство на порозі XXI століття”. Одне з них : “В яких із наведених ситуацій Вам довелося хоча б раз перебувати впродовж останніх 12 місяців ?” [10, с.595]. Серед запропонованих 15 варіантів відповідей (обиралися всі відповіді, що підходять) позиція “потерпіти від якого-небудь злочину” займає сьоме місце. Вона фігурує після таких ситуацій, як “опинитися у великій матеріальній скруті, коли немає за що купити навіть необхідні продукти”, “зневіритися в людях, стикаючись із підлістю, зрадництвом”, “пережити тяжку хворобу або смерть близьких”, “втратити соціальний оптимізм, надію на те, що стан у країні зміниться на краще”, “втратити віру у свої сили такою мірою, що буквально нічого не хотілося робити“, “втратити роботу, бути вимушено безробітним”. Порівняльні дані моніторингу свідчать, що починаючи з 1994 р. по 2003 р. питома вага потерпілих від злочинів коливається в межах від 6,7 % (найнижчий показник) до 11,3 % (найвищий показник).

Динаміка кількості потерпілих від злочинів

(1994-2003 рр.,%*)

Таблиця 1.

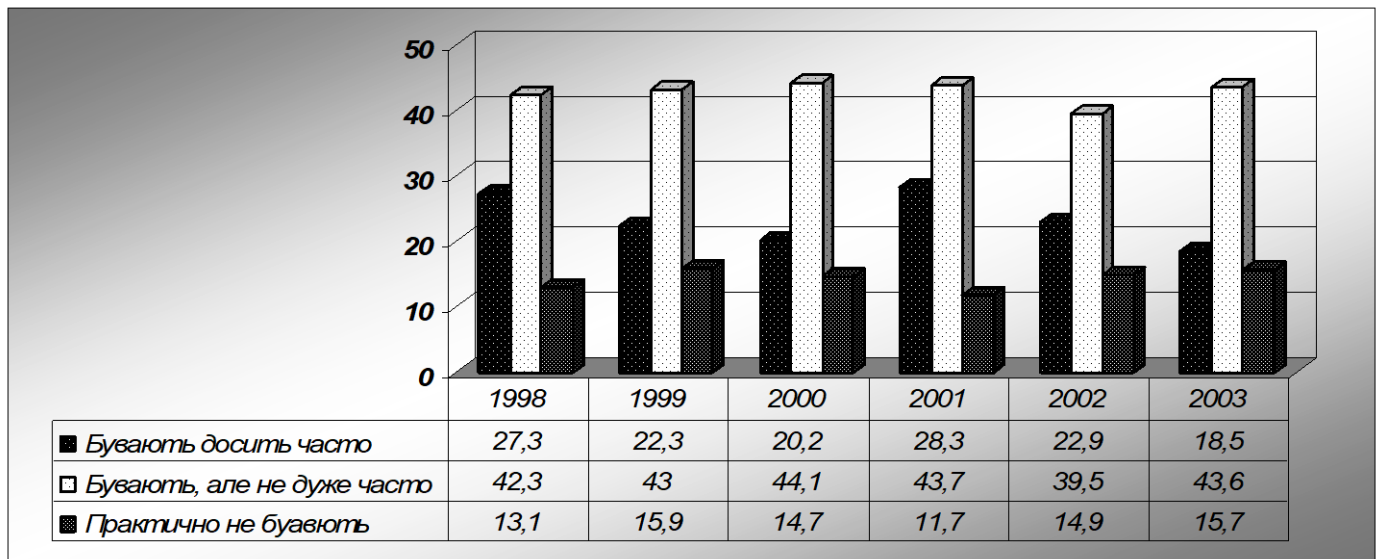

* Тут і далі в статті наводяться відсотки від загальної кількості опитаних респондентів.

Про достатньо високий і стабільний рівень віктимізації населення України свідчать і відповіді на питання “Наскільки часто бувають випадки хуліганства та грабунків у Вашому мікрорайоні (в районі Вашого будинку) ?” [11, с. 603].

*Відповіді респондентів щодо частоти випадків хуліганства та грабунків
(1998-2003 рр., %)*

Таблиця 2.

Отже, злочинність виступає вагомим фактором віктимізації сучасного українського суспільства. В свою чергу, явище віктимізації зумовлює погіршення соціального здоров'я населення, зростання соціальної напруги та відчуття незахищеності громадян.

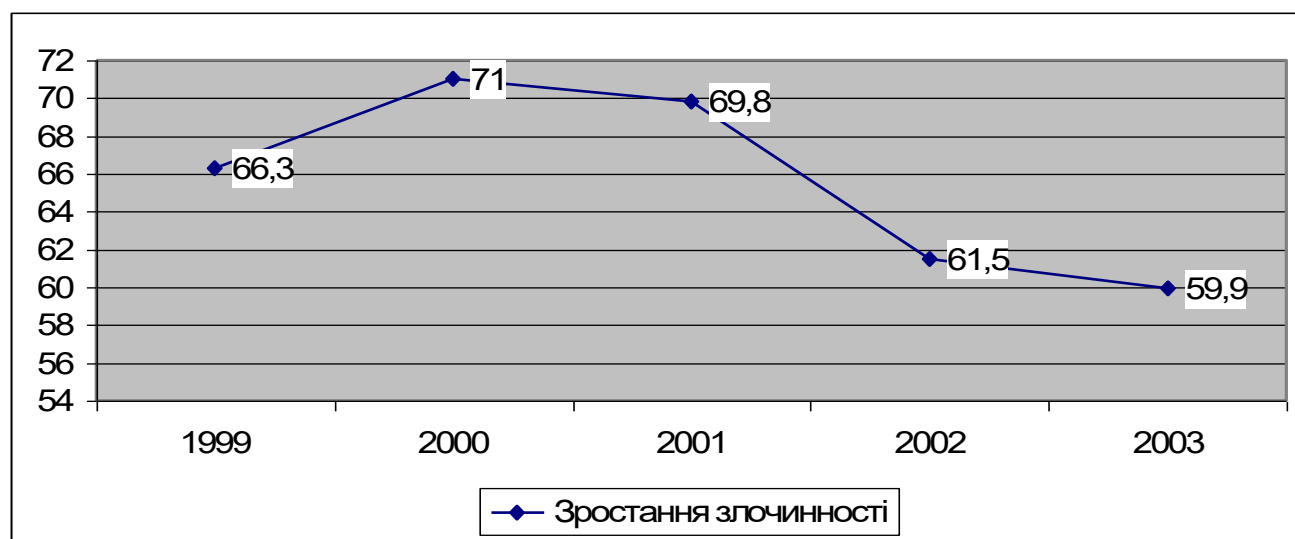
Багатий матеріал щодо зазначеної проблеми містить дослідження соціального самопочуття і психологічного стану населення в умовах соціальної нестабільності. Коротко зупинимося на явищі стурбованості населення, яке розглядається як раціональне, усвідомлене ставлення до соціальних проблем (нормальна реакція на ненормальні умови) [12, с. 61].

Аналіз відповідей на непряме запитання “Як Ви вважаєте, чого люди бояться зараз найбільше?” [13, с.594] дає можливість прослідкувати динаміку стурбованості населення України з приводу криміналізації суспільства. Повний перелік джерел можливих страхів включав 17 запропонованих позицій, варіант власного вибору та

”нічого не боятися”. Для вибору варіантів відповідей у респондентів не було обмежень, тобто пропонувалося відзначити всі відповіді, що підходять. В результаті до першої п’ятірки серед явищ, яких найбільше боятися, у 2003 році ввійшли: безробіття – 76%, зростання цін – 75 %, невивплата зарплат, пенсій - 69 %, зростання злочинності – 60%, голод – 53%. Лише два відсотки опитаних вважали, що в даний час люди “по-справжньому нічого не боятися”. Тому, аналізуючи показники соціального самопочуття і ставлення людей до власного становища, автори дослідження відмічають неабияку поширеність соціальних страхів і побоювань за майбутнє своєї сім’ї: “за даними опитування 2003 року, три чверті населення найбільше побоюються безробіття та підвищення цін, дві третини – невивплати зарплат і пенсій, понад половину – зростання рівня злочинності та голоду” [14, с.540].

*Динаміка страху з приводу криміналізації суспільства
(1999-2003 рр., %)*

Таблиця 3.

Отже, можна говорити про феномен загальної стурбованості громадян нестабільними соціальними умовами. При цьому чільне місце займає страх економічного характеру (зайнятість, ціни, зарплати), страх перед проявами соціальної патології (злочинність) виходить на друге місце. Таким чином,

опитування населення показує, що страх перед злочинністю у суспільній свідомості займає одне з перших місць серед багатьох, в т.ч. економічних проблем.

Інформативними щодо досліджуваної нами проблеми виступають також відповіді на запитання “Як би Ви могли охарактеризувати наш час? Це час...(відзначити не більше трьох відповідей, що підходять)” [15, с.654]. Показово, що серед 12 запропонованих варіантів відповідей перше місце посідає “це час злодіїв” – 52%, друге – “це час жебраків” – 36%, третє – “це час політиканів” – 33%. Для порівняння: позиція “час трударів” – 10%, “час професіоналів – 5%, “час талантів” – 3%, “час моральних авторитетів – 2%.

Таким чином, віктимізація виходить на одне з перших місць серед дестабілізуючих соціальних факторів, посилюючи загальне відчуття незахищеності і страху населення. У зв’язку з цим вона потребує ретельного аналізу і осмислення. Особливо актуальним залишається виявлення так званого індексу віктимізації, тобто питомої ваги жертв у загальній структурі населення, в структурі окремих груп, в розрізі окремих регіонів. Необхідні дослідження впливу злочинів не лише на самих потерпілих, а і їх родичів і близьких, вивчення взаємовідносин між жертвами і правоохоронними органами, врахування специфіки мір загальної та індивідуальної віктимологічної профілактики і т. ін. Враховуючи, що проблематика жертв далеко не завжди може бути виражена в числових еквівалентах, до арсеналу вивчень доцільно залучати методологію і методи якісних соціологічних досліджень.

Список використаних джерел

1. Квашиш В. Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. – М.: Издательский дом NOTA BENE, 1999. – 280 с.
2. Піщенко Г. Характеристика потерпілих від хуліганства і віктимологічна профілактика //Право України. – 1998. - №7. – С. 46-54.
3. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку //Право України. – 1999. - №6. – С. 98- 106.

4. Веселуха В. Значення віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинності //Право України. – 1999. – №10. – С. 67-74.
5. Мойсеєва О. Віктимність неповнолітніх як психолого-правова проблема //Право України. – 2000. – №7. – С. 99-105.
6. Лавріненко Н. Феномен насильства стосовно жінок у сучасному українському суспільстві //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. - №4-5. – С.130-145.
7. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу /Балакірева О.М., Бондар Т.В., Галустян Ю.М. та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 159 с.
8. Костенко Н. В. Повсякденний ризик: динаміка злочинності //Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців) /За ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2001. – С. 430- 446.
9. Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг /За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.:Інститут соціології НАН України, 2003. – 684 с.
10. Там само. – С. 595.
11. Там само. – С. 603.
12. Головаха Е. И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. –К.:Абрис, 1994. – 168 с.
13. Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг – С. 594.
14. Головаха Є. Головні тенденції розвитку українського суспільства у світлі результатів соціологічного моніторингу 1994-2003 років // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг /За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – С.537-543.
15. Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – С. 654.